

péteren és Turkevén vagy Ráczkevén még orvosságnak sincs kő, a györmegyei Medve és Kendermedve sem látott sohasem medvét.

Legtöbb a szelid gesztenye ma is Drávántul közepe táján, aztán Baranyában, Somogyban Zalában, meg Sopron tájékán. (Feltűnő, hogy az oláh nyelvterületen nem találunk efféle helyneveket. Alexics azt mondja, hogy a gesztenye szó a magyarból került az oláhba. Római eredetű gesztenyések vannak Hunyadban, de az itáliai származásu utódok az ázsiai barbárok útján ismerkedtek meg ezzel a római kultúrnövényvel). Itt már a régiségben találkozunk Gesztenyésbérc, Gesztenyéstető és hasonló dűlőnevekkel, de szép számmal vannak ma is, különösen Keszthelytől délre. Hogy a gesztenyével régebben kereskedtek, számos adat bizonyítja. Kassa városa még a XVIII. sz. közepén is vámot szed gesztenyés szekerektől. A pesti gesztenye sem mind Itáliából jön hozzánk.

Bátky Zsigmond.

A földrajzi műnyelvről.

I.

A nyelv lelki tartalmunk kifejező eszköze, mellyel gondolatainkat, érzelmeinket másokkal közöljük. De mint ilyen korántsem tökéletes. Sokkal több képzetünk van, semhogy valamennyit szóval ki tudnók fejezni s ezért egy-egy szó legtöbbször egy képzetscsoport általános, elvont típusának kifejezése, nem pedig egy egyedi képzetnek vagy fogalomnak. Ha valamely szót kimondok vagy leírok, akkor amúgy pusztán nem bírom meghatározni pontos jelentését; ezt csak a mondatban több más szóval kapcsolatban kapja meg: a szót *helyzeti értéke határozza meg*. Ha például leírom ezt a szót: *papír*, akkor csak általános jelentés ébred tudatomban, ha azonban ezt mondom: *ez a papír a tőzsdén öt ponttal esett*, akkor rögtön értékpapírra gondolok; *ez a papír jól adja ki vonalakat*: nyomdai papírost értek; *a költőnek hátrahagyott papírosai közt egy ismeretlen művet találtak*: irodalmi vonatkozást értek. Ime, a szót helyzete tette világossá. A *föld* szót másként érti a gazda, másként a csillagász, másként a kemikus, a teológus, a földrajztudós.

A *köznyelv*, a társalgó beszéd megalégszik minden szónak általános jelentésével, hiszen a kapcsolat, melyben más szavakkal áll, esetről-esetre megjelöli azt a különös képzettartalmat, melyre szükségünk van; a köznyelvben tehát minden szónak *viszonylagos értéke* van. A *tudományos nyelv* azonban nem érheti be ezzel, neki *független értékre* van szüksége, minden szónak önmagában csakis egyetlenegy jelentést szabad kifejeznie, enélkül nincs tudományos fejtegetés, tudományos megértés. Sokrates óta tudjuk, hogy a világos tudás ott kezdődik, ahol a világos fogalmak; ezt meg kell toldani evvel, hogy ahol minden fogalomnak vagy képzetnek csak egy-egy szó, minden szónak csak egy-egy fogalom vagy képzet felel meg.

Így fejlődik ki minden tudományban a *szaknyelv*, a *műnyelv*, mely

élesen elhatárolja a szavak jelentéstartalmát. Benne minden szónak, a *műszónak* képzettartalma pontosan meg van állapítva, úgy hogy nem téveszthető össze mással. Ennek a műnyelvnek azonban nemcsak elméleti, hanem gyakorlati értéke is felbecsülhetetlen. Képzelmünk csak el, ha az orvosnak nem volna meg a maga műnyelve, mennyi rettenetes baleset származnék ebből; ha bizonytalan értékű szavakkal adná utasítását, írná meg rehdelvényeit, melyek a gyógyszerertárba kerülnek, mennyi emberélet volna veszélynek kitéve! Minden szaknak, de magában az életben is minden foglalkozásnak meg van a maga műnyelve: a jogásznak, technikusnak, művésznek, iparosnak, halásznak, turistának, pásztornak. A köznyelv mellett tehát megvannak az *osztály- vagy csoportnyelvek*, melyek egy-egy foglalkozási osztály vagy csoport forgalom- és képzettartalmát fejezik ki. A tudományok *szak- vagy műnyelve* is ilyen osztálynyelv (terminológia).

Valamennyinek alapja a *műszó* (terminus technikus). Ennek kelléke a következők:

1.) *Forgalmi szabatoság*. Minden műszó képzettartalma kétségtelen pontossággal legyen megállapítva. A szabatos műszó sem többet sem kevesebbet nem fejez ki, mint amennyit a tudományos szükség követel; soha ne lehessen mással elcserélni, úgy hogyha a szót kiejtem, minden *szakemberben* mindig ugyanazt a határozott képzettartalmat keltse, melyben a tudomány megállapodott s élesen megkülönböztesse a legközelebb álló rokонтartalmú szótól is. A köznyelven az *ér, csermely, patak, folyó, folyam* általában a lejtő pályán mozgó vizet jelent; a földrajzban valamennyinek minőségi és mennyiségi sajátosságai megvannak szabva.

2.) *Nyelvi helyesség*. Ne ellenkezzék a nyelv természetével. E ponton különösen a műszónak helyes képzéséről vagy összetételéről van szó. Itt történik a legtöbb vétség a nyelv szelleme ellen, még pedig két szélső végletben. Az egyik véglet minden hozzáértés nélkül derűre-borúra csinálja, faragja, koholja az új szavakat, melyeket a helyes nyelvérték be nem vesz s amely agyoncsigazza a nyelvet, a tanításban pedig mérhetetlen kínokat okoz. A másik véglet evvel ellentétben irtózik a helytelen szavaktól s mivel „minden szó gyanus, amely él“, kellő szaktudás nélkül pusztítja azokat is, melyeknek törvényes származásuk van. Ösmertem egy földrajztudóst, aki a világgért ki nem ejtette az *apály, dagály, aszály* szavakat, mert valahol azt olvasta, hogy az *ály* képzővel rosszul is lehet szavakat képezni; persze azt már nem tudta, hogy jól is lehet vele szavakat alkotni s így a három idézett szó évszázados múltja és törvényes eredetre tekint vissza. Az ilyen óvatos ortológus azt is hiszi, hogy az iskolai nyelvtan szabályai határozzák meg egy szó helyes vagy helytelen voltát s nem tudja, hogy a szó története és a szokás is beleszól ebbe. A nyelvújítást csak mint nyelvrontó jelenséget ismeri; arról, hogy az épített, alkotott, nem akar tudni. Sok szava, mely a maga idején még hibás volt, ma már helyes a nyelvészokás jogán. Meg sem tudnánk mozdulni ma a nyelvújítás alkotásánélkül: *földrajz, vízrajz, hegyrajz, vihar, áram, gép, sugár, káp, csermely, vízszintes, merőleges, függőleges, térszin, szint* stb. csupa nyelvújítási alkotás. Mielőtt egy szót kárhoztatunk, járjunk utána, kérdezzünk meg egy képzett nyelvészt s aztán döntsünk.

3.) *Nyelvi tisztaság.* Ez is olyan kérdés, melyben minden túlzás káros. A nyelvi tisztaság arra törekszik, hogy mindent, amit lehet, a maga nyelvi anyagával fejezzen ki s kerülje a két és több nyelv keverését. Ez azonban nem annyit jelent, hogy idegen szót egyáltalában nem szabad használni. Vannak fogalmak, amelynek szavát saját nyelvünk nem fejlesztette s melyre új szót csinálni, legalább egyelőre, nem lehet. Különösen azok ilyenek, melyek a minden élő nyelven kívül álló görög-latin szókincsből vannak alkotva s nemzetközi műszavakként az egész világon érvényesek: *óceán, zodiakus, Eurázia, Polinézia*; vagy azok, melyek bizonyos jellemző helyi körülményeknél fogva váltak általános műszókká: *finn, gleccer, karszt*. Ha van helyes saját szavunk, éljünk inkább a magunkéval, mint az idegennel: nincs ok, mért mondjunk *aequator*-t, *meridián*-t, *polus*-t, mikor az *egyenlítő, délkör, sark* minden árnyalati különbség nélkül ugyanazt fejezi ki. Általában, amily rút és felesleges a szükségtelen idegen szavak használata, olyan feszes és mesterkelt aggodalmas kerülésük ott, ahol a tudományos szabatosság megköveteli.

4.) *Könnyű alkalmazhatóság.* Legyen a műszó olyan, hogy könnyen illeszkedjék bele a folyó nyelvbe, könnyen lehessen tovább képezni, ragozni, összetételeket belőle alkotni. Például: *sark: sarki, sarkit, sarkkör, sarkvidék; áram: áramerő, áramirány, áramkör*. Ide tartozik a jóhangzás is. Ne legyen a szó nyelvtanilag nehézkiejtésű, vagy kellemetlen hangzású. A könnyűejtésű és jóhangzású szó nemcsak szép, hanem hasznos is, könnyebben megragad az emlékezetben, mint ellenkezője. Különösen vétünk a jóhangzás ellen az öt-hat tagból álló rőfös összetételekben, milyeneket a németben gyakran olvasni. Inkább bontsuk fel az ilyet több szóból álló kifejezéssé, semhogy egy szószörnyetgebe összezsúfoljunk sokat.

Általában véve jobb a rövid szó, mint a hosszú; jobb az egyszerű szó, mint az összetett; jobb az, amely könnyen és természetesen belesimul a nyelvbe, mint az, amely kirí belőle.

II.

A tudományos műnyelv belső kellékeit tehát a *fogalmi szabatosságban* a *nyelvi helyességben* és *tisztaságban* s a *könnyű alkalmazhatóságban* állapítottuk meg. Van ezenkívül egy külső kellék is, mely nélkül a műnyelv érvényessége meg nem állhat, ez pedig a használat *állandósága*. Ez annyit jelent, hogy a már egyszer közmegállapodással bizonyos értelemmel felruházott műszót mindig csak abban az értelemben használjuk, soha másban, de más szót se ruházzunk fel avval a jelentéssel, melyre egyet már lefoglaltunk.

A műnyelv állandóságát biztosítja a *műszótár*, melybe a megállapított műszavakat foglaljuk, hogy rendszerbe foglalva mindenkor könnyen hozzáférhetők legyenek. A műszótár elkészítése tehát elsőrendű tudományos szükség és kötelesség minden tudományszakban; elkészítése a legnagyobb gondot és körültekintést kívánja.

Mindenekelőtt két ember kell hozzá: a szaktudós és a nyelvtudós (a két ember lehet több *egyén*, sőt rendszerint több *egyénnek* is kell lennie). A szaktudós állapítja meg a szükséges *szóanyagot*, ő adja a tudományos meghatározásokat, ő szállítja a szakbeli *könyvészetet*; a nyelvtudós nemcsak a nyelvi helyesség és tisztaság *őre*, hanem a szaktudós előtt ismeretlen egyéb nyelvi forrásokat ő teszi hozzáférhetővé, a szótárkészítés módszerét is ő ismeri

legjobban s így a végrehajásban nélkülözhetetlen munkatársa a szaktudósnak,

A szótár elkészítésében az első lépés az anyaggyűjtés. E végre össze kell állítani a szakirodalom könyvészetét. Földrajzi irodalmunk a XVIII. század első fele óta meglehetősen gazdag és Szinnyei József, valamint Petrik Géza könyvészeti munkái útján könnyen hozzáférhető. Először ezekből kell kicédelazni a szakkönyvek címeit és megjelenésük időrendjében feldolgozásra kiadni. A feldolgozók nem lehetnek kezdők, diákok, főiskolai hallgatók, hanem csakis olyanok, akik akár tudományos munkássággal, akár hosszabb ideig tartó tanítással kellő tájékozódást szereztek szakukban. A szorosán vett szakmunkákon kívül a magyar nyelvnek nagyobb szótárai is kiaknázandók: az adatokban különösen helynevekben roppant gazdag *Oklevélszótár*, a régi nyelv nagy tárháza: a *Nyelvtörténeti szótár*, a népnyelv gyűjteménye: a *Magyar Tájszótár*; nem mellőzhető *Czuczor-Fogarasi* nagy szótára sem, mely kitűnő meghatározásokat tartalmaz (etimológiai rosszak), sem *Szily Kálmán Nyelvújítási Szótára* és *Gombocz-Melich Etymológiai szótárának* megjelent füzetei. A régi nyelv s a nyelvjárások mérhetetlen gazdagságú szókincse elegendő anyagot szolgáltat szinte minden földrajzi fogalom kifejezésére, csak érteni kell a módját, hogyan merítsünk belőle.

Az anyagot első sorban tárgyi körök szerint kell rendezni: fizika, leírás, politika, település, hegy- és vízrajz stb. szempontjai szerint s e tárgyi körök alapján tárgyalás alá venni. A tárgyalás alapjául a legjobb bel- és külföldi földrajzi irodalom szakmunkái szolgálnak. Minden szó, melyben a bizottság megállapodott, külön két példányban készült cédulára kerül, melyen rajta áll az elfogadott szó, ennek szabatos tudományos meghatározása, másnyelvi (latin, francia, német stb.) megfelelői, a forrás, ahonnan a szó előkerült, a földrajznak az az ága, vagy ágai melybe tartozik s egyéb szükséges adatok. Az így elkészült anyag már most szótári rendbe szedhető. Ez történhetik két módon: szakkörök szerint tárgyi rendbe és betűrendbe. A betűrendesnek is két osztálya van: magyar-idegen s az idegen-magyar rész. Különbösen is a feldolgozás módjáról, a tárgyalás eljárásáról előre pontos szabályzat készítenendő, mert csak a rend biztosítja a tudományos munkát hibák és hiányok ellen.

E sorokban nem volt szándékomban részletes utasítást adni egy földrajzi műszótár készítésére — ezt majd csak a vállalkozó bizottság teheti — csupán a kérdés fontosságára és szükségességére kívántam a figyelmet felhívni s néhány elvi kérdésre rámutatni.

Tolnai Vilmos,